

De vijftiende-eeuwse Sint-Janskerk te Gouda en het grafboek van 1438-1489¹

Bianca van den Berg

Inleiding

De Sint-Janskerk te Gouda zoals wij die nu kennen, dateert van na de grote kerkbrand van 1552 (afb. 1). Het huidige gebouw is echter een opvolger van een aantal middeleeuwse godshuizen op deze plaats waarop hieronder wordt ingegaan.

Over de vroegere voorgangers van de Sint-Janskerk is niet veel bekend. Enerzijds omdat er weinig schriftelijke bronnen bewaard zijn gebleven en anderzijds omdat er tot nu toe weinig onderzoek naar is verricht. Hier volgen ter inleiding enkele belangrijke jaartallen en gegevens.

In 1278 nam de toenmalige kerk in Gouda de rol van parochiekerk van de kerk in de polder Bloemendaal (iets ten noorden van Gouda) over. De oudste vermelding van een kerkelijk gebouw in Gouda dateert uit 1336. Het wordt genoemd als belending van het huis van de 'paap van het gasthuis', het Sint-Catharinagasthuis aan de Oosthaven.²

In 1349 werd de toenmalige kapel of kerk vermoedelijk vervangen door een nieuwe kerk. In een bewaard gebleven rentebrief uit dat jaar wordt namelijk gesproken van 'timmeringhe' van de kerk.³ Bij de stadsbrand van 1361 raakte de kerk beschadigd maar kennelijk volstonden enkele herstelwerkzaamheden want twee jaar later werd het gebouw met zeven altaren al weer gewijd en in gebruik genomen.⁴ De toenmalige kerk werd in de loop van de veertiende eeuw van een toren voorzien.⁵

Enkele gegevens over de vijftiende-eeuwse kerk

Een bericht uit 1395 duidt wederom op de noodzaak van herstel van het gebouw.⁶ In 1404 gaf de toenmalige bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim, toestemming de bouwvallige kerk af te breken, een nieuwe te bouwen en daartoe zes altaren te verplaatsen.⁷ De veertiende-eeuwse toren bleef daarbij in ieder geval voor wat betreft de onderste geleding gehandhaafd.

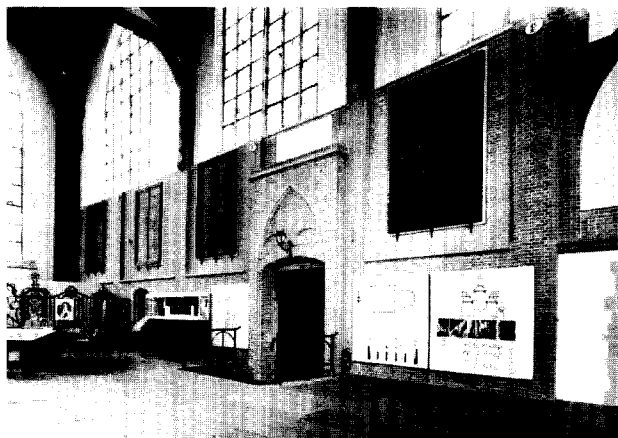
Van de bouw van de vroeg vijftiende-eeuwse kerk is een enkel bericht bewaard gebleven. Zo ontving ene Roelof Hilsbergh in 1408 16 gulden omdat hij de kerk 'houde ende timmerde'.⁸ In 1413 werd de nieuwe kerk door de vicaris-generaal van de bisschop gewijd.⁹ De kerk die in het begin van de vijftiende eeuw tot stand kwam, was een

driebeukige hallenkerk met een stomp koor: de middenbeuk was namelijk recht gesloten en de oostelijke muren van de noord- en zuidbeuk sloten hierop aan onder een hoek van 30°. Deze koorsluiting bevond zich ter hoogte van het huidige transept en de fundamenten van dit oude koor zijn in 1910 tijdens de restauratie aan het licht gekomen. In de drie meest westelijke traveeën bevinden zich aan de binnenzijde nog altijd resten van de oorspronkelijke zes traveeën van die kerk uit het begin van de vijftiende eeuw. Daaruit blijkt dat één travee van die kerk half zo groot was als één van de huidige (afb. 2). In de noordbeuk is, tegen de toren, tevens een gemetselde zuil met een kapiteel en de aanzet van een boog uit die bouw-tijd zichtbaar (afb. 3).

In 1438 viel de kerk alweer ten prooi aan de vlammen.¹⁰ Waarschijnlijk heeft men de muren kunnen herstellen en hoefde men slechts de kappen te vernieuwen. Vijf jaren waren nodig voor het herstel en in 1443 vond de inwijding plaats met negentien altaren.¹¹ Na het herstel

Afb. 1. Interieur van de Sint-Janskerk van west naar oost.
(Foto Gerard Dukker, Rijksdienst voor de Monumentenzorg)

Afb. 2. Westelijk deel van de oude noordbeuk. De smallere oude traveeën zijn duidelijk aangegeven. (Foto Gerard Dukker, Rijksdienst voor de Monumentenzorg)

aan de kerk en de koorsluiting was er weinig veranderd. In Goes is een post uit 1455 bewaard gebleven waaruit blijkt dat men in dat jaar besloot een koor met 'drie opgaende gevelen' te bouwen naar voorbeeld van het toenmalige koor van de Sint-Janskerk te Gouda. Wellicht werd de Maria-Magdalenakerk te Goes destijds uitgevoerd met een hallenkoor met driezijdige sluiting, zoals Gouda blijkens de opgegraven fundamenteën toen bezat.¹²

Pas aan het einde van de vijftiende eeuw moet men het plan hebben opgevat de kerk te vergroten door enerzijds tegen de noord- en zuidbeuk nieuwe zijbeuken te plaatsen en anderzijds door een basilicaal koor tegen de oostzijde te plaatsen (afb. 4).

De huidige Sint-Janskerk is grotendeels tot stand gekomen na de brand van 1552, maar het oude grondplan van voor die brand bleef behouden. Pas in 1590 werd het schip met onder meer sloopmateriaal van het afgebroken Maria Magdalenaklooster van een lichtbeuk voorzien (afb. 5).

Het grafboek uit de periode 1438-1489

Van de middeleeuwse kerkarchieven van de Sint-Janskerk is weinig overgebleven. Wel kunnen we beschikken over een vijftiende-eeuws grafboek waarin werd bijgehouden wie eigenaar van welk graf was. Dat grafboek is tot nu toe nauwelijks in samenhang met de bouwgeschiedenis bestudeerd.¹³ Dit in tegenstelling tot het grafboek dat in de periode 1539-1572¹⁴ dienst heeft gedaan en dat door L.J. Ensing in 1947 uitvoerig is besproken in de *Vierde verzameling Bijdragen* van de Oudheidkundige Kring Die Goude. Ensing toonde in zijn artikel aan dat de Sint-Janskerk al voor de brand van 1552 de huidige omvang bezat.

Uit het oudere vijftiende-eeuwse grafboek blijkt de vroeg vijftiende-eeuwse plattegrond en het moment waarop men is begonnen met de uitbreiding van de toenmalige driebeukige hallekerk tot een vijfbeukige hallekerk met

indrukwekkend koor en omgang. Maar het boek geeft tevens informatie over de altaren en bijzondere graven die zich in de kerk hebben bevonden (zie bijlage I).

Indeling van de kerk volgens het grafboek

Het grafboek beschrijft de ligging van de graven:

'[f.1] Dit sijn die grave legghende inder kerken ende sijn gheordineert elc graf 3 steen breed ende 8 steen lanc. Ende inden eersten so staen hier ghescreven wien dat die graven toe behoren vander zuut kerke. Ende daer na wien dat toe behoren die graven vander noortsiede. Ende daer na wien dat toe behoren die grave legghende in die middelkerke. Ende elcs selmen beghinnen die eerste laghe van dat west eynde an te tellen'

De kerk werd bij de aanleg van het grafboek rond 1440 dus als volgt ingedeeld: de zuidzijde, de noordzijde, het middenschip en achter het koor. Zoals blijkt gaat het hier om een driebeukige kerk. Op grond van aangetroffen funderingen tijdens de restauratiewerkzaamheden in 1910, weten we bovendien dat de oostelijke koorsluiting driezijdig was. In het boek is tevens sprake van een 'blauwe dorpel'. Dat was mogelijk een hardstenen trede die ter

Afb. 3. Westgevel van de oude noordbeuk met in de hoek een ouder kapiteel waarop de aanzet van een smallere scheiboog. (Foto Gerard Dukker, Rijksdienst voor de Monumentenzorg)

Afb. 4. De nieuwe noordbeuk in westelijke richting, die oorspronkelijk tot stand is gekomen tijdens de uitbreiding in het laatste kwart van de vijftiende eeuw. (Foto Gerard Dukker, Rijksdienst voor de Monumentenzorg)

plaatse van de scheiding tussen het middenschip en het koor over de hele breedte van de kerk de scheiding tussen oost en west aangaf.

De graven werden door de hele kerk per rij, zogenaamde 'lagen', opgetekend en per graf genummerd.¹⁵ In de zuidbeuk en het middenschip werden de graven van zuid naar noord genummerd en de noordbeuk van noord naar zuid. Vanwege het onregelmatig in elkaar grijpen van de nummeringen van zijbeuken en middenschip klopte de nummering niet altijd. Na geduldig passen en meten lukte het evenwel toch om een en ander in kaart te kunnen brengen (afb. 6).¹⁶

Het aantal rijen graven was in de zuid- en noordbeuk tot aan de blauwe dorpel respectievelijk zestien en zestien-en-een-half. Ten oosten van de blauwe dorpel bevatten beide beuken oorspronkelijk zestien respectievelijk vijftien rijen graven. Het middenschip was tot aan het koor veertien rijen graven lang. Vanwege de toren, waarin zich eveneens vier graven bevonden, correspondeerde de eerste rij graven van het schip met de derde rij graven van beide zijbeuken. In het hoogkoor zelf werd niet begraven, maar achter het koor, vanaf rij 13 in de oude zijbeuken

(ten oosten van de blauwe dorpel), strekten zich nog vier rijen met graven uit.

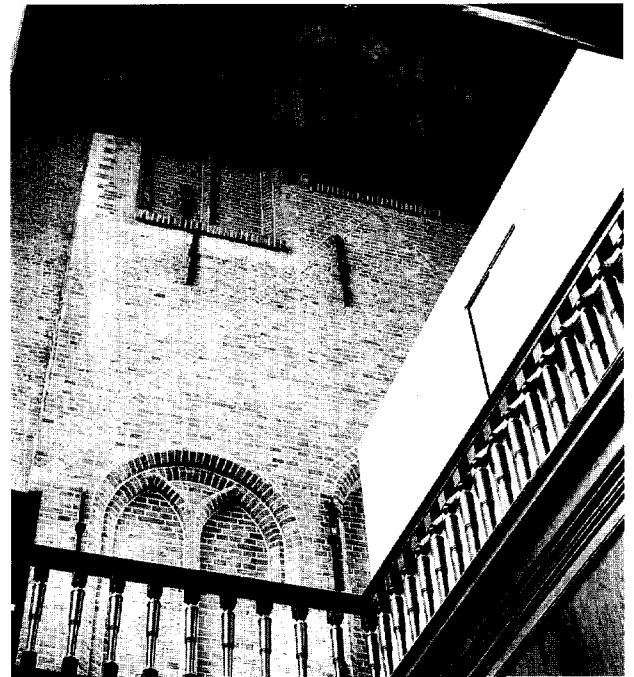
De zuid- en noordbeuk waren ten westen van de blauwe dorpel beide gemiddeld elf graven en ten oosten van de blauwe dorpel respectievelijk negen en elf graven breed.

Het middenschip was tien graven breed. De breedte van het hoogkoor blijkt niet uit het grafboek omdat daar niet werd begraven, maar moet gelijk aan het middenschip zijn geweest.

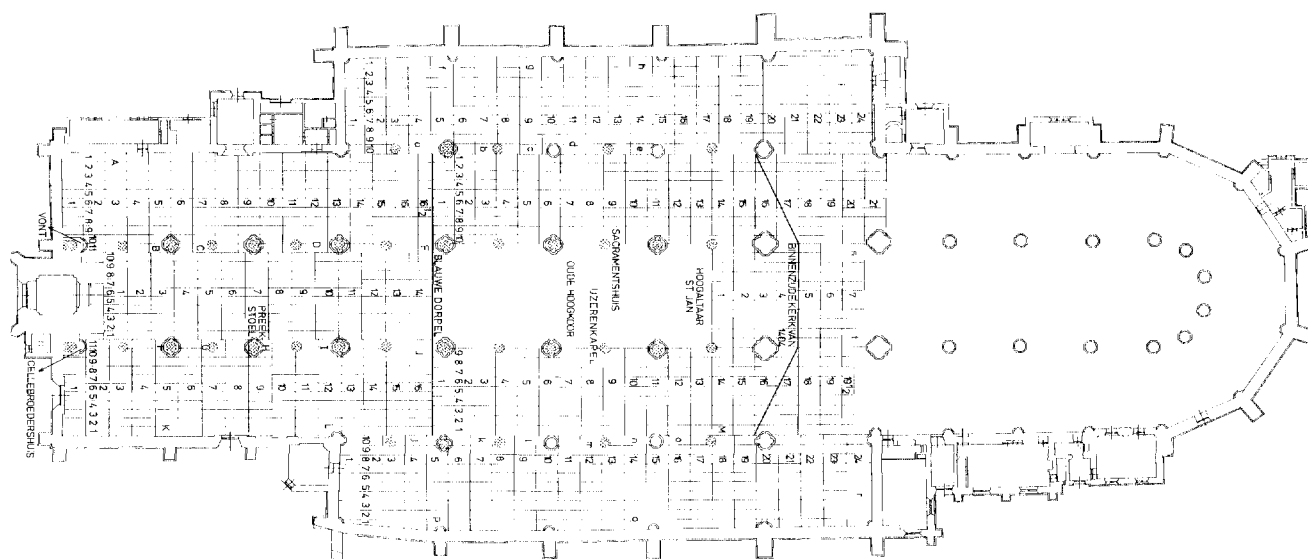
Zoals is omschreven in de boven weergegeven inleiding van het grafboek was elk graf drie stenen breed en acht stenen lang. De stenen die hier worden bedoeld zijn hardstenen tegels waarmee men de vloer van de kerk belegde. Een graf werd in het grafboek met een aantal stenen aangeduid omdat niet iedereen een eigen zerk met opschrift op zijn graf bezat.

Aan het einde van de vijftiende eeuw moet de kerk in de breedte zijn uitgebreid met aan beide zijden een zijbeuk en een niet uitstekend transept. De uitbreiding werd in het grafboek aangeduid als nieuwe kerk en de graven werden in de zuid- en noordbeuk respectievelijk van zuid naar noord en van noord naar zuid genummerd zoals dat in de oude kerk het geval was. De blauwe dorpel komt hier niet voor.

De nieuwe zuid- en noordbeuk waren elk tien graven breed en vierentwintig rijen lang. Ze vingten aan ter hoogte van rij 13 van de oude zijbeuken (ten westen van de

Afb. 5. In de oostgevel van de toren is de dakmoet van het oude lagere middenschip goed te zien. (Foto Gerard Dukker, Rijksdienst voor de Monumentenzorg)

Afb. 6. De plattegrond van de huidige Sint-Jan met daarin aangegeven de plattegrond die de kerk van 1404 tot circa 1475 bezat. (Tekening A. Warffemius Rijksdienst voor de Monumentenzorg)

In de tekening zijn tevens de altaren ten tijde van de aanleg van het grafboek in 1440 aangegeven:

A. Jacob Paeuwensaltaar; B. altaar waarvan de patroon niet bekend is; C. Sint-Jacobsaltaar; D. Heilig Kruisaltaar; E. Onze-Lieve-Vrouwe-altaar; F. Heilig Geestaltaar; G. Sint-Quirijsaltaar; H. Sint-Katharijnenaltaar; I. Sint-Barbara-altaar; J. Nycolaus-altaar; K. Bakkersaltaar; L. Metselaarsaltaar; M. altaar waarvan de patroon niet bekend is.

De altaren van na de uitbreiding van rond 1475:

a. Vinkersaltaar
b. Sint-Anthonisaltaar
c. Sint-Paulusaltaar
d. Sint-Sebastiaansaltaar

e. Dirksaltaar
f. Sint-Pietersaltaar
g. Sint-Lijsbethaltaar
h. Sint-Alexisaltaar
i. Onze-Lieve-Vrouwe-altaar
j. Sint-Joostaltaar
k. Sint-Katharijnenaltaar
l. Sint-Franciscusaltaar
m. Kuipersaltaar
n. Sint-Hubertusaltaar
o. Molenaarsaltaar
p. Sint-Stevensaltaar
q. Jezusaltaar
r. Sint-Jacobsaltaar
s. Sint-Oliviersaltaar
t. Schoenmakersaltaar

blauwe dorpel) en rij 11 van het middenschip. Tijdens deze uitbreiding werd tevens het gedeelte achter het hoogkoor naar het oosten toe verlengd met drie extra rijen graven en werden de meest westelijke kruisingspijlers van het huidige transept opgetrokken. De oude zijbeuken werden bovendien naar het oosten toe met zes rijen graven verlengd, waardoor aan de noorzijde de aanzet van een omgang van een nieuw te bouwen koor ontstond.

Naast de keurig bijgehouden graven in de verschillende delen van de kerk bevat het grafboek achterin een reeks kladaantekeningen waarin personen, maar ook enkele relevante aanduidingen zoals funderingen zijn opgenomen. Hier werden vermoedelijk de wisselingen van eigenaren van graven in het klad genoteerd om daarna in het net te worden overgenomen. De meeste in het klad vermelde personen zijn in het net gedeelte terug te vinden.

Datering van de bouwdelen aan de hand van het vijftiende-eeuwse grafboek

Het is bekend dat de Sint-Janskerk in 1438 tengevolge van een stadsbrand uitbrandde en dat hij in 1443 opnieuw werd gewijd. Uit de kerkmeestersrekening van 1489 blijkt dat men in dat jaar 'pampier van een nuwe grafboek' aanschafte en heer Jan Floris opdracht gaf een nieuw grafboek te schrijven.¹⁷ De periode van gebruik van het grafboek werd door L.A. Kesper dan ook gedateerd tussen 1438 en 1489.¹⁸ Op grond van de resultaten van propografisch onderzoek kan eveneens worden aangenomen dat ons grafboek rond 1440 in gebruik moet zijn genomen.¹⁹ De gegevens ondersteunen elkaar derhalve.

Van groot belang was echter te achterhalen wanneer de uitbreiding van de kerk in de breedte was aangevangen aangezien daarover onduidelijkheid bestond. De Lange

van Wijngaarden meende dat de kerk pas na de brand van 1552 was uitgebreid en Ensing ging er in zijn bovengenoemde artikel vanuit dat dit tussen de bouw van het koor (1485-1510) en de aanleg van het zestiende-eeuwse grafboek in 1539 moest hebben plaatsgevonden.²⁰ Stenborg tenslotte was van mening dat de kerk al bij de herstelwerkzaamheden van 1438 tot 1443 werd uitgebreid.²¹

In het grafboek zijn drie hoofdhandschriften te onderscheiden die als handschrift A, B en C worden aangeduid.

In handschrift A, het oudste handschrift, zijn alle graven in de oude driebeukige kerk beschreven, te weten: de oude noordbeuk tot en met de vijftiende rij graven ten oosten van de blauwe dorpel; de oude zuidbeuk tot en met de zestiende rij graven ten oosten van de blauwe dorpel; de veertien rijen graven van het middenschip alsmede de vier rijen graven achter het hoogkoor.

Door de graven van het A-handschrift uit te tekenen, wordt de plattegrond zichtbaar van de oude hallekerk die tussen 1404 en 1413 tot stand was gekomen.

In handschrift B zijn de graven in de volgende bouwdelen beschreven: de nieuwe zuid- en noordbeuk in hun geheel, al worden van deze graven nog vrijwel geen eigenaren genoemd (het grootste deel is nog onverkocht); de verlenging van de oude zuid- en noordbeuk, vanaf de zeventiende respectievelijk zestiende rij graven tot en met de negentien en een halve en eenentwintigste (ook deze rijen zijn in het grafboek nog nauwelijks ingevuld) en tenslotte een geheel nieuwe beschrijving van nu zeven rijen graven achter het hoogkoor. De namen van de grafeigenaren van de vier rijen in het A-handschrift komen nog overeen met de namen van de grafeigenaren in de eerste vier van de zeven rijen graven in het B-handschrift.

Door de graven van het B-handschrift uit te tekenen, wordt de plattegrond van de oude hallekerk met de latere uitbreiding zichtbaar. De ontstane situatie geeft de overgang van de oude naar de nieuwe kerk duidelijk aan. Aan de bouw van het nieuwe koor zelf was men ten tijde van dit grafboek nog niet toegekomen.

Uit de delen die zijn beschreven in handschrift B, blijkt dat de uitbreiding in één keer tot stand was gekomen. De kerk kreeg naast de nieuwe zijbeuken een transept, maar dat valt als zodanig niet erg op. De dwarsarm springt in ieder geval niet buiten de nieuwe noord- en zuidwand van de kerk uit. Gezien de wijde intercolumnia van vier eveneens in deze tijd opgetrokken pijlers in het middenschip werd echter toch een duidelijke kruising gecreëerd.

Wederom met behulp van bovengenoemd prosopografisch onderzoek kon deze vijftiende-eeuwse uitbreiding na 1475 worden gedateerd.²² De oude noordbeuk werd tijdens dezelfde bouwcampagne zo ver verlengd dat een eerste aanzet van de nieuwe kooromgang ontstond. Van het koor en de omgang is door een inscriptie in een van

de wandzuilen in de zuidelijke omgang bekend dat de eerste steen daar in 1485 is gelegd (afb. 7). Men heeft kennelijk in één keer doorgewerkt aan de bouw van het koor. Helaas geeft het grafboek hier geen verder uitsluitsel over omdat het maar tot 1489 gaat.

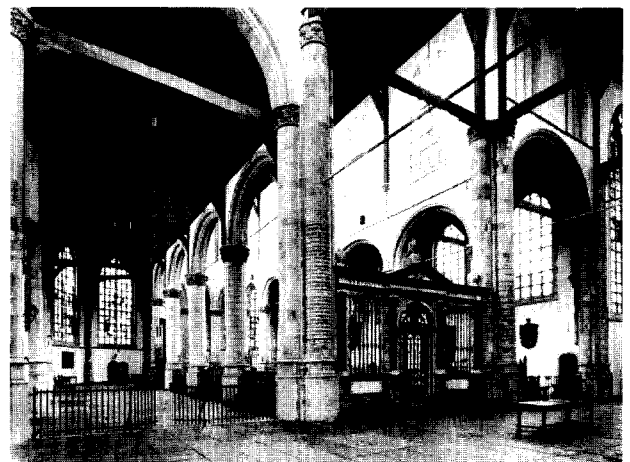
Plattegrond van de kerk volgens het vijftiende-eeuwse grafboek

Het meest recente handschrift is het C-handschrift dat voornamelijk betrekking heeft op de positie van pilaren en altaren. De notities in de C-hand zijn waarschijnlijk in dit oude grafboek aangebracht ter voorbereiding op het nieuwe grafboek uit 1489. Dit blijkt uit opmerkingen zoals op folio 4vso 'ende is in die middelkerk geset in sijn vervolgende ordinantie inden nuwen boec'. De plaatsen waar niet kon worden begraven, konden op deze manier meteen in het nieuwe grafboek van 1489 worden opgenomen. De pilaren worden derhalve in het grafboek genoemd en vrij nauwkeurig aangegeven zodat we een goed beeld krijgen van de plattegrond die de kerk in de loop van de vijftiende eeuw had en kreeg.

1. Plattegrond van de driebeukige hallekerk

Tussen middenschip en zijbeuken worden van de toren tot aan het hoogkoor in totaal negen zuilen vermeld. Uit de tekening wordt duidelijk dat zich om de andere rij graven een zuil bevond. Op grond van deze gegevens kunnen we ervan uitgaan dat zich tussen de westmuur van het middenschip en de blauwe dorpel in totaal zeven zuilenparen hebben bevonden. Op de grens van het middenschip en het koor stonden eveneens twee zuilen.

De zuilen tussen het hoogkoor en beide zijbeuken zijn niet aangegeven omdat in het hoogkoor niet werd begraven, dus of de traveemaat tot aan de oostmuur is voortgezet blijft onduidelijk. Dit is echter wel waarschijnlijk.

Afb. 7. Het koor dat tussen 1485 en 1510 tot stand is gekomen. (Foto Gerard Dukker, Rijksdienst voor de Monumentenzorg)

2. Plattegrond van de uitbreiding tot vijf beuken

Na 1475 werd de oude kerk verbreed met twee nieuwe zijbeuken en een niet uitstekend transept. Uit het vijftiende-eeuwse grafboek blijkt dat de intercolumnia van de zuilen tussen de oude en de nieuwe zijbeuken waarschijnlijk iets breder waren dan die tussen het middenschip en de oude zijbeuken, maar men kan niet stellen dat ze ten opzichte van de oude traveemaat waren verdubbeld. Het grafboek van 1539-1572 toont dat deze situatie tot aan de brand van 1552 niet zou worden gewijzigd. Zoals we nog zullen zien, wordt in het zestiende-eeuwse grafboek rond 1560 bovendien gesproken van graven die kunnen worden aangelegd omdat men de zuilen na de nieuwbouw van de kerk heeft laten vervallen. Geconcludeerd kan worden dat de traveemaat tussen de oude en de nieuwe zijbeuken pas na 1552 is verdubbeld.²³

Het eerder vermelde kladgedeelte achterin het grafboek bevat eveneens enkele aanwijzingen over de plattegrond van de vroeg vijftiende-eeuwse kerk. Zo komen de oude noord- en zuidmuur een aantal malen ter sprake,²⁴ maar ook wordt een enkele keer gesproken van de pilaren.²⁵

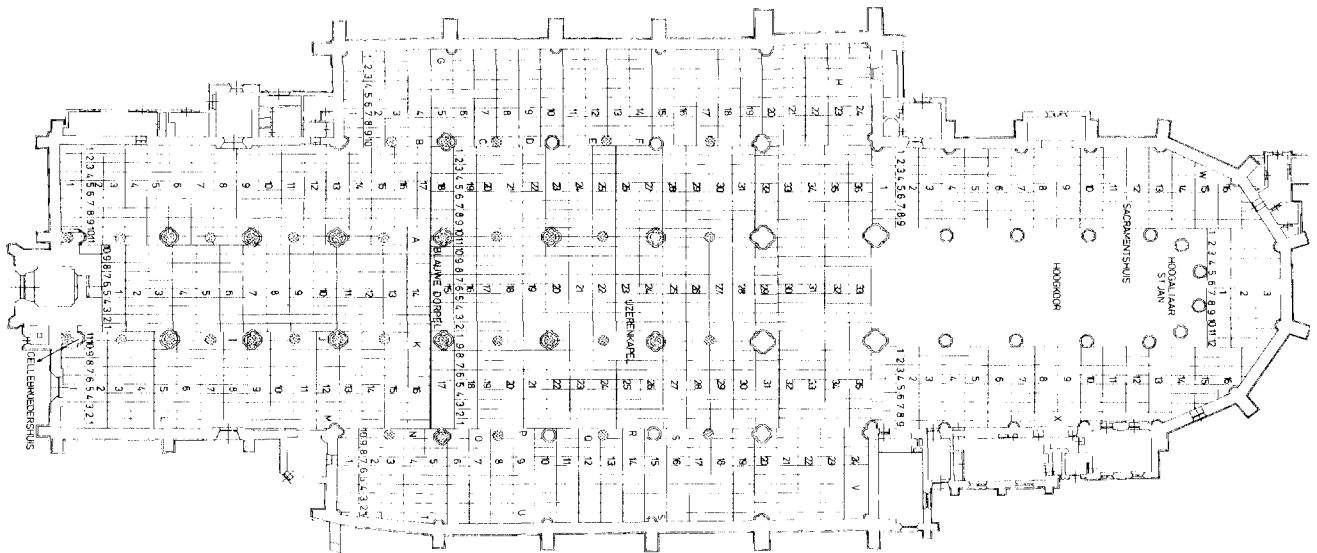
Vergelijking tussen de plattegronden van de kerk volgens het vijftiende-eeuwse en die volgens het zestiende-eeuwse grafboek²⁶

In de zestiende eeuw werd de omschrijving van de voorgeschreven maten van de graven gewijzigd: elk graf

moest zijn 'breet dertich duymen ende vijf ende tseventich duymen lang na die ordonnantie van die nieuwe kerkstenen van welke die twee stenen breet ende vijff steenen lang maeken een graff'.²⁷ Het aantal rijen graven, grafbreedten en dus de afmetingen blijven echter hetzelfde.²⁸

Uit afb. 8 blijkt dat de kerk op dat moment de huidige omvang bezat en ook hoe scheef de oude kerk eigenlijk was: de oude zuidbeuk bezat in totaal 35 rijen graven die ten westen van de blauwe dorpel elf en ten oosten ervan negen graven bevatten. In het oude hoogkoor werd nu ook begraven want dit was, na de bouw van het nieuwe koor, in gebruik genomen als middenschip. Het middenschip bestond nu uit 33 rijen met elk elf graven. De oude noordbeuk bezat 36 rijen met circa elf graven per rij. De uitbreiding was veel regelmatiger: de nieuwe beuken bezaten elk 24 rijen met tien graven.

Uit het zestiende-eeuwse grafboek blijkt dat men pas na de brand van 1552 besloot om, om de andere zuil een zuil te laten vervallen. Dit geldt in ieder geval voor de scheidingsbogen tussen de oude en de nieuwe zijbeuken gezien de volgende posten betreffende de nieuwe zuidzijde: rij 12, graf 10 en 11: (oorspronkelijke zestiende-eeuwse hand) 'hier op staet die cupers altair mit die pilaerne' (en een latere aanvulling:) 'alzo dees pylaer opgenomen is, heeft Jan Gerrit Stempelzn dit thyende ende elfte graf gecocht ende betaelt (...) den 21 octobris anno 1560'; rij 17, graf

Afb. 8. De plattegrond van de kerk ten tijde van het grafboek van 1539 tot 1572. (Tekening A. Warffemius Rijksdienst voor de Monumentenzorg).

Op de tekening zijn ook de toenmalige altaren aangegeven:

A. Onze-Lieve-Vrouwe-altaar; B. Vinkersaltair; C. Sint-Anthonisaltair; D. Sint-Paulusaltair; E. Sint-Sebastiaansaltair; F. Dirksaltair; G. Sint-Pietersaltair; H. Onze-Lieve-Vrouwe-altair; I. Sint-Dominicusaltair; J. Sint-Lenartsaltair; K. Sint-Eloysaltair; L. Sint-Jobsaltair; M. Metselaarsaltair; N. Sint-Joostaltair; O. Sint-Katharijnenaltair; P. Sint-Franciscusaltair; Q. Kuipersaltair; R. Sint-Hubertusaltair; S. Molenaarsaltair; T. Brouwersaltair; U. Sint-Stevensaltair; V. Sint-Jacobsaltair; W. Timmerliedenaltair; X. Jezusaltair.

11: (oorspronkelijke zestiende-eeuwse hand) 'hier op staet die pilaerne achter die molenairs altair (latere aanvulling:) alzoe bij tvermaken van de kerck deze pilare op ghenoomen is, zoe heeft Jan Ghertzn Loo deze plaetse ende graff ghecoft ende betaelt (...) 13 december 1558'.

In de oude zuidbeuk, op graf 10 en 11 van rij drie en vijf worden nog steeds zuilen vermeld: 'dair staet op die eerste heele pijaern' en 'hier staet die anderde heele pilaerne'. Op de grens met het vroegere hoogkoor is inderdaad enkele keren sprake van muurwerk op plaatsen waar je fundamente van verdwenen zuilen zou verwacht.²⁹ Het muurwerk wordt in het boek vermeld omdat door de aanwezigheid ervan in de ondergrond nog steeds niet kon worden begraven.

Op de plaats van graf 11 van de vierentwintigste rij van het middenschip wordt in het boek vermeld dat 'hyer compt die eerste pilaer aen tcruys werck'.³⁰ De graven 1 en 2 van rij 29 stonden te boek als 'die pilaerne voir dat choir' en graf 11 en 12 van dezelfde rij als 'die laeste pilaerne voir dat choir'. De aanduidingen zijn van een latere datum dan 1539. Van de afgebroken oude oostmuur is in het grafboek niets meer merkbaar.

Het nieuwe koor

Uit het zestiende-eeuwse grafboek blijkt dat het nieuwe koor in ieder geval in 1539 klaar was en dat in de omgang werd begraven: de noordzijde van de omgang is aanvankelijk zestien rijen graven lang en zes tot acht graven breed; de zuidzijde is oorspronkelijk eveneens zestien rijen graven lang en zeven tot negen graven breed.³¹ De vijfzijdige oostelijke sluiting, 'de huyff', bezat drie graven 'lang deen achter dander te tellen van tchoer aff tot die muyr van de kerck toe daer die timmerluyden en de snyer outair aen staen. Ende syn twaliff graven breed te tellen van tnoorden suydtwert'.³²

Op de grens van het nieuwe koor en de omgang staan vrijwel geen pilaren aangegeven omdat in het nieuwe hoogkoor niet werd begraven. In de noordzijde van de omgang staat op graf 1 van de zevende rij een zuil en de graven 1 tot en met drie van rij 11 en 12 waren niet bruikbaar vanwege 'die voet van dat sacramentshuijs'. De graven van de vijftiende en zestiende rij van de noordomgang waren vrijwel niet te gebruiken door het 'verschiepen van de graven' dat wil zeggen dat op deze plaats de ronding van de koorsluiting begon.

De genoemde graven in de 'huyff' van het koor, drie rijen van twaalf graven breed, zijn alle pas na de brand van 1552 verkocht en dat geldt ook voor de graven in de zuidzijde van de kooromgang.

Ook in dit grafboek is een groot aantal altaren en bijzondere graven aangegeven waarvoor we verwijzen naar bijlage II.

Samenvatting

De huidige Sint-Janskerk dateert voor een deel van na de brand van 1552. Over de vroegere voorgangers van dit kerkgebouw is weinig bekend. Enerzijds zijn er weinig schriftelijke bronnen bewaard gebleven en anderzijds is er nauwelijks onderzoek naar verricht.

Uit de archiefstukken is in ieder geval gebleken dat in 1404 werd begonnen met de nieuwbouw van een kerk die in 1413 werd gewijd. Het betrof een driebeukige hallenkerk met een stomp driezijdig koor. In 1438 brandde de kerk voor een groot deel af, maar kon al in 1443 weer worden gewijd.

Voor de periode 1440-1489 beschikken we over een grafboek op grond waarvan (mede met behulp van prosopografisch onderzoek) het volgende kan worden geconcludeerd: na de brand van 1438 werd de driebeukige hallenkerk in eerste instantie in haar oude vorm hersteld. Pas na 1475 is men begonnen met het uitbreiden van die driebeukige kerk door middel van nieuwe zijbeuken en een niet uitstekend transept. Gezien het feit dat de oude kerk tegelijkertijd met die verbreding naar de oostzijde toe werd uitgebreid met de aanzet van een koor met omgang, moet worden geconcludeerd dat zowel de verbreding als de verlenging in oostelijke richting onderdeel uit hebben gemaakt van één bouwcampagne.

BIJLAGE I

Verwijzingen naar altaren en kapellen in het vijftiende-eeuwse grafboek

Op de plaats waar altaren stonden kon niet worden begraven. De plaatsen van altaren, kapellen en zuilen worden genoemd zodat we ons behalve van de plattegrond van de kerk ook een indruk kunnen vormen van de inrichting ervan.

1. Altaren in de oude driebeukige hallekerk

Zuidbeuk

In de zuidbeuk stond in de hoek van de westgevel en de toren, het zogenaamde Cellebroershuis.³³

Op de scheiding met het middenschip stonden van west naar oost achtereenvolgens:

- het Heilige Geestaltaar (rij 5)
- het Sint-Quirijnaltaar (rij 7)
- het Sint-Katharijnenaltaar (rij 9). (Hiernaast stond, in het middenschip, de preekstoel)
- het Sint-Barbara-altaar (rij 12)
- het Sint-Nicolausaltaar (rij 16)

Tegen de zuidgevel stonden het Bakkersaltaar³⁴ (rij 5) en het Metselaarsaltaar (rij 12).

In het gedeelte van de zuidbeuk ten oosten van de blauwe dorpel wordt op graf 2 van de veertiende rij een altaar genoemd waaronder Jan de bastaard een graf bezat: 'heer jan die bastaert onder dat outaer'.

Noordbeuk

Op de eerste rij graven van de noordbeuk werd ten tijde van de uitbreiding van de kerk, na 1475, een doopvont neergezet. De eigenaren van deze waardeloos geworden graven kregen graven elders in de kerk ter beschikking gesteld.

Op de scheiding met het middenschip stonden van west naar oost achtereenvolgens:

- een altaar waarvan de patroon niet bekend is (rij 5)
- het 'cleyn sint jacob' (rij 7)
- het Heilig Kruisaltaar (rij 11 en 12)
- het Onze-Lieve-Vrouwe-altaar (rij 16 en 16^{1/2})

Tegen de noordgevel stond het Jacob Pauwensoenaltaar³⁵ (rij 3). Ter hoogte van de negende rij tussen midden- en noordbeuk wordt een pilaar vermeld 'neffens die noortdoer'.

De altaren tussen de oude en de nieuwe zijbeuken worden besproken bij 2. Altaren in de nieuwe vijfbeukige kerk'. Het valt namelijk niet meer te achterhalen welke altaren daarvan eventueel, voor de uitbreiding, tegen de oorspronkelijke noord- en zuidwand hebben gestaan.

Hoogkoor

De zich in het oude hoogkoor bevindende altaren worden in het grafboek niet vermeld aangezien er, zoals gezegd, in het hoogkoor niet werd begraven. Wel is sprake van een groot sacramentshuis op de scheiding tussen noord- en middenbeuk (rij 8 en 9 van de noordbeuk ten oosten van de blauwe dorpel). De voet van het sacramentshuis nam zoveel plaats in beslag dat vier grafplaatsen in de noordbeuk niet bruikbaar waren.

Tegenover het sacramentshuis, op de scheiding van koor en zuidbeuk (rij 8 en 9) stond de zogenaamde 'ijseren capel', vermoedelijk gesticht door heer Jan de Bastaard van Blois. Ook deze nam vier grafplaatsen in beslag.³⁶ In het hoogkoor stond natuurlijk het hoogaltaar dat was gewijd aan Johannes de Doper. Op de vier rijen graven ten oosten van het hoogkoor stonden geen altaren.

2. Altaren in de nieuwe vijfbeukige kerk³⁷

Voor wat betreft het westelijke gedeelte van de drie oude beuken alsmede voor het hoogkoor veranderde er niets, maar in de uitbreiding werden altaren opgesteld.

Nieuwe zuidbeuk

Op de scheiding tussen de oude en de nieuwe zuidbeuk stonden van west naar oost achtereenvolgens:

- het Sint-Joostaltaar dat werd beheerd door het zakkendragersgilde (rij 4 nieuwe beuk)
- het Katharijnenaltaar (rij 7 nieuwe beuk)
- het Sint-Franciscusaltaar van het snijdersgilde (rij 10 nieuwe beuk)
- het Kuipersaltaar (rij 12 nieuwe beuk)
- het Sint-Hubertusaltaar (rij 14 nieuwe beuk)
- het Molenaarsaltaar (rij 16 nieuwe beuk)³⁸

Tegen de zuidgevel stonden het Sint-Stevensaltaar (rij 5 nieuwe beuk) en het Jezusaltaar (rij 14 nieuwe beuk).

Tegen de oostwand stond het Sint-Jacobsaltaar. Deze nieuwe zuidbeuk werd dan ook Jacobskoor genoemd.

Nieuwe noordbeuk

Op de scheiding tussen de oude en de nieuwe noordbeuk stonden van west naar oost achtereenvolgens:

- het Vinkersaltaar (rij 4 nieuwe beuk)

- het Sint-Anthonisaltaar (rij 7 nieuwe beuk)
- het Sint-Paulusaltaar van het lijndraaiersgilde (rij 9 nieuwe beuk)
- het Sint-Sebastiaansaltaar (rij 11 nieuwe beuk)
- het Dirksaltaar (rij 14 nieuwe beuk)

Tegen de noordgevel stonden het Sint-Pietersaltaar (rij 5 nieuwe beuk)³⁹, het Sint-Lijsbethaltaar (rij 9 nieuwe beuk) en het Sint-Alexisaltaar (rij 14 nieuwe beuk).

Op de drieëntwintigste laag, dus vrijwel tegen de oostwand, stond het Onze-Lieve-Vrouwe-altaar. Dwars voor het altaar stond, op de scheiding met de oude beuk (over rij 16 tot en met 19 ter plaatse van graf 10), een Onze-Lieve-Vrouwebank. Deze nieuwe noordbeuk werd Ons Vrouwekoor genoemd.

Kruising

Door de aanleg van de nieuwe zijbeuken, het in oostelijke richting verlengen van de oude zijbeuken alsmede het in oostelijke richting verlengen van de vier rijen achter het oude hoogkoor met nog eens drie rijen graven, ontstond een niet uitstekend transept. De kruising kreeg vier kruisingspijlers. Tegen de meest oostelijke daarvan werden eveneens altaren opgesteld. Tegen de noordoostelijke zuil werd het Sint-Oliviersaltaar geplaatst en tegen de zuidoostelijke het schoenmakersaltaar.

Op grond van bovenstaande gegevens kunnen we ons een goed beeld vormen van het aantal altaren dat in de vijftiende-eeuwse kerk stond, voordat het nieuwe koor werd gebouwd. Het betreft hier circa dertig altaren. De opsomming in het grafboek hoeft echter, in ieder geval wat het hoogkoor betreft, niet compleet te zijn. Ook kan worden geconcludeerd dat de meeste altaren in ieder geval kort na de uitbreiding nog op hun plaats bleven.

Het al eerder vermelde kladgedeelte achterin het grafboek bevat eveneens aanwijzingen over de altaren en andere inrichtingsstukken van de vroeg vijftiende-eeuwse kerk. Zo is ons bekend dat in de nieuwe noordbeuk ('Onser Vrouwenchoer') een klein orgel stond en dat men in het 'Jacobs coer' een lutrijn had geplaatst.⁴⁰ Bovendien is er sprake van een altaar dat gewijd was aan Sint-Gillis wat in het nette gedeelte overigens niet voorkomt.⁴¹

Bijzondere graven

De familie ('maechschap') van der Goude bezat in de oude noordbeuk en de noordzijde van het middenschip, op de grens met het oude hoogkoor, 23 graven. Ertegenover, in een deel van de zuidbeuk en de zuidzijde van het middenschip, bezat jonkvrouw Sophie (van der Goude) 16 graven. Deze graven besloegen aan beide zijden meer dan de lengte van een travee. De familie van der Goude waarvan hier sprake is, was een zijtak van de vroegere Heren van der Goude en een laatste overblijfsel van deze adellijke familie. Nog in de vijftiende eeuw was de zijtak een van de belangrijkste families in de stad en ze bezat dan ook graven pal voor het hoogkoor.

Ter plaatse van de veertiende rij graven van de oude zuidbeuk (ten oosten van de blauwe dorpel) bevond zich een altaar dat wellicht door Jan de Bastaard was gesticht en waaronder hij een graf bezat. Tegen de oostwand van de nieuwe zuidbeuk stond het Sint-Jacobsaltaar met een ander graf dat in bezit was van Jan de bastaard.

In graf 10 van rij 19 en graf 9-10 van rij 20 werden de broeders van het Sint-Jacobs-gilde begraven.

Achter het Onze-Lieve-Vrouwe-altaar tegen de oostmuur van de nieuwe noordbeuk lagen kindergraven.

BIJLAGE II

1. Altaren nieuwe vijfbeukige basiliek

De altaren in de oude beuken ten westen van de blauwe dorpel waren in de zestiende eeuw vrijwel verdwenen en naar de zuilen tussen de oude en de nieuwe zijbeuken verplaatst.

Oude zuidbeuk

In de zuidbeuk stond aan de westzijde, tegen de toren, nog steeds het Cellebroershuis. Op de scheiding met het middenschip stonden van west naar oost achtereenvolgens:

- het Sint-Dominicusaltaar (rij 8)
- het Sint-Lenartsaltaar (rij 12)
- het Sint-Eloysaltaar (rij 16)

Tegen de zuidgevel stonden het Jobsaltaar dat in 1491 op deze plaats werd gecombineerd met het Jezusaltaar (rij 5) en het Metselaarsaltaar (rij 12) dat zich, volgens Walvis, tot de brand van 1552 in de op die plaats staande kapel voor het Heilig Graf bevond.⁴² Ter plaatse van graf 1 van de zevende en achtste rij werd het 'portael van die zuytzijde' vermeld. Deze entree is nog altijd aanwezig. In het gedeelte van de oude zuidbeuk ten oosten van de blauwe dorpel stond op graf 8 en 9 van de rijen 24 tot en met 26 alsmede op graf 1 van de rijen 22 tot en met 24 van het schip, de ijzeren kapel. Vanaf 1562 werd er echter begraven en blijkt de ijzeren kapel te zijn verplaatst.⁴³

Oude noordbeuk

De graven in de noordbeuk tot aan de blauwe dorpel zijn in het zestiende-eeuwse grafboek vrijwel allemaal leeg. Hier stonden geen altaren die het begraven daar wellicht aantrekkelijk maakten en ook het doopvont wordt niet meer vermeld. Wel wordt over dit deel van de oude noordbeuk gesproken als zijnde het Sint-Joriskoor.⁴⁴ Alle altaren zijn hier verdwenen. Slechts het altaar dat vroeger de scheiding tussen middenschip/noordbeuk en het oude hoogkoor markeerde bestaat nog. Het wordt dan vermeld als het Vleeshouwersaltaar. Het Vleeshouwersgilde had het Onze-Lieve-Vrouwe-altaar namelijk in 1315 gesticht.

Middenschip

In het hele middenschip werd inmiddels begraven en van het oude hoogkoor is in het zestiende-eeuwse grafboek niets meer merkbaar. Het sacramentshuis is verplaatst naar de noordzijde van het nieuwe koor en op de plaats van de ijzeren kapel werden na 1562 graven uitgegeven.

Nieuwe zuidbeuk

Op de scheiding tussen de oude en de nieuwe zuidbeuk stonden van west naar oost achtereenvolgens:

- het Sint-Joostaltaar (rij 4 nieuwe beuk)
- het Katharijnenaltaar (rij 7 nieuwe beuk)
- het Sint-Anna/ Sint-Franciscus of snijdersaltaar (rij 9 en 10 nieuwe beuk)
- het Kuipersaltaar (rij 12 nieuwe beuk)
- het Sint-Hubertusaltaar (rij 14 nieuwe beuk)
- het Molenaarsaltaar (rij 16 nieuwe beuk)

Tegen de zuidgevel stonden verschillende altaren zoals het Brouwersaltaar (rij 4 en 5 nieuwe beuk). Het Sint-Stevensaltaar ('cleyn St. Steven') dat zich in de vijftiende eeuw op de plaats van het bovengenoemde brouwersaltaar bevond, werd verplaatst naar rij 9 van de nieuwe beuk. Het werd in 1558 verplaatst naar de zuidmuur ter plaatse van rij 15.

Tegen de oostwand stond het Sint-Jacobsaltaar met eronder een graf van Jan de Bastaard van Blois. Deze nieuwe zuidbeuk werd het Jacobskoor genoemd. Ter plaatse van graf 9 van rij 24 kon niet meer worden begraven vanwege de daar inmiddels aanwezige trappen naar de sacristie.

Nieuwe noordbeuk

Op de scheiding tussen de oude en de nieuwe noordbeuk stonden van west naar oost achtereenvolgens:

- het Vinkersaltaar (rij 4 nieuwe beuk)
- het Sint-Anthonisaltaar (rij 7 nieuwe beuk)
- het Sint-Paulusaltaar van het lijndraaiersgilde (rij 9 nieuwe beuk)
- het Sint-Sebastiaansaltaar (rij 12 nieuwe beuk). Dit stond in de vijftiende eeuw nog op de zestiende rij.
- het Dirksaltaar (rij 14 nieuwe beuk)

Tegen de noordgevel stond het Sint-Pietersaltaar (rij 5 nieuwe beuk) en vrijwel tegen de oostwand stond het Onze-Lieve-Vrouwe-altaar en de nieuwe noordbeuk werd dan ook Ons Vrouwekoor genoemd. Van de hank voor de Onze-Lieve-Vrouwebroeders is geen sprake meer.

Hoogkoor

In de kruising stonden geen altaren opgesteld. Het Sint-Oliviers- en het schoenmakersaltaar waren verplaatst.

Van het nieuwe hoogkoor zijn geen altaren bekend omdat daar niet werd begraven. Het hoogaltaar moet echter uiteraard daarheen zijn verplaatst.

Omgang

Op de scheiding van het hoogkoor en het noordelijke gedeelte van de omgang stond het sacramentshuis. Dat was na de bouw van het nieuwe koor verplaatst en besloeg nu in ieder geval zes graven van rij 11 en 12 van de noordomgang. Op de graven zes van rij 15 en 16, tegen de noord-oostgevel, bevond zich het timmerliedenaltaar.⁴⁵

In het zuidelijke deel van de omgang stond tegen de zuidgevel, rij 8 en 9, het Jezusaltaar.

Bijzondere graven

De 39 graven die de familie van der Goude op de grens van het middenschip en het oude hoogkoor in de vijftiende eeuw bezat, worden in de zestiende eeuw niet meer als zodanig vermeld.

Ook het graf en het altaar van Jan de Bastaard, in de veertiende rij graven van de oude zuidbeuk (vanaf de blauwe dorpel) wordt niet meer genoemd.

Wel stond het Sint-Jacobsaltaar nog steeds tegen de oostwand van de nieuwe zuidbeuk en het zich daaronder bevindende graf van Jan de Bastaard wordt ook nog vermeld. Het aantal graven van de broeders van het Sint-Jacobs-gilde was verminderd: nog een half graf op plaats 10 in rij 19 en één naast het verdwenen graf van Jan de Bastaard. De kindergraven aan de oostzijde van de nieuwe noordbeuk staan niet meer aangegeven.

Noten

- 1 Streekarchief Hollands Midden (SAHM), Kerkelijk Archief (KA), inv.nr. 24.
- 2 SAHM, Archieven van de Gasthuizen, inv.nr. 142.
- 3 Janse, H., "De bouwgeschiedenis van de Sint-Janskerk" (Nog niet gepubliceerd hoofdstuk ten behoeve van het Corpus Vitrearum Nederland).
- 4 T. Sterenborg, *De restauratie van de Sint-Janskerk te Gouda 1964-1980* (Gouda 1980) 10.
De Lange van Wijngaarden, C.J. de, *Geschiedenis en beschrijving der stad van der Goude, meest uit oorspronkelijke stukken bij een verzameld*. Bewerkt en vermeerderd door J.N. Scheltema, derde deel (Gouda 1879) 161. De Lange van Wijngaarden schrijft dat hij van de toenmalige pensionaris Van Wijn een oud geschrift had gezien en een kopie had ontvangen. Het betreft een stuk uit 1366 waarin bisschop Volkier had opgedragen de kerk te wijden met zeven zich daarin bevindende altaren. De kopie is op pagina 173 in het boek opgenomen als bijlage B.
Met de door De Lange van Wijngaarden als "Volkier" aangeduide persoon is Folgerus of Folkert, bisschop van Dschebaïl (Gibelet) in Syrië bedoeld. Deze was wijbisschop van bisschop Jan van Virmenburg. Vriendelijke mededeling van dr. K. Goudriaan.
- 5 Het onderzoek naar bakstenen in Gouda dat op dit moment wordt uitgevoerd door drs. C.J.W. Akkerman zal hierover uitsluitel kunnen geven.
- 6 SAHM, KA, inv.nr. 4 betreft een brief van de pastoor van Gouda waarbij hij aan de kerkmeesters vergunt om renten te mogen verkopen ten behoeve van de "kerck timmeringhe".
- 7 SAHM, KA, inv.nr. 31. Eén altaar, waarschijnlijk het hoofdaltaar, bleef kennelijk staan. Bij de wijding in 1363 was namelijk sprake van zeven altaren. Zie tevens noot 4.
- 8 SAHM, Archieven van de Gasthuizen, inv.nr. 544, f. 36vso.
- 9 SAHM, KA, inv.nr. 32.
- 10 De Lange van Wijngaarden (1817 tweede deel) 437. Na de brand van 1438 verzocht de stadsregering de hertog Filips van Bourgondië om kwijtschelding van beden en lasten en om ondersteuning in geld.
- 11 De Lange van Wijngaarden (1879 derde deel) bijlage D.
In de wijdingsbrief wordt Johannes de Doper voor het eerst genoemd als patroon van de kerk. Op 23-5-1443 wijdde de vicaris van bisschop Rudolf van Diepholt van Utrecht, bisschop Johannes van Cork in Ierland, de parochiekerk van Gouda met 22 altaren, waarvan drie in verschillende gasthuizen, opnieuw.
- 12 M.D. Ozinga, *De gotische kerkelijke bouwkunst* (Amsterdam 1953) 73.
- 13 SAHM, KA, inv.nr. 24. J. Geselschap, "De altaren in de Sint. Janskerk te Gouda" (niet gepubliceerd artikel Gouda 1976)
- 14 Nieuw Kerkelijk Archief (NKA), inv.nr. 42. Het grafboek wordt officieel gedateerd tussen 1540-1572. Dr. K. Goudriaan (universitair docent aan de Vrije Universiteit te Amsterdam) heeft echter de namen van de kerkmeesters die de eerste reeks "verboeking" hebben gedaan, vergeleken met de lijst van stadsdienaren tussen 1484 en 1598 (inv. nr. 501 uit het Oud Archief Gouda (OAG). Daaruit blijkt dat het grafboek in 1539 of misschien nog iets eerder in gebruik moet zijn genomen.
- 15 In de oorspronkelijke tekst worden de rijen graven aangeduid als "lagen", maar om onduidelijkheden te voorkomen zal hier verder worden gesproken van rijen.
- 16 De heer A. Warffemius van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg wil ik hierbij hartelijk bedanken voor het maken van die "kaart", die als afb. bij dit artikel is opgenomen.
- 17 Dat grafboek heeft vermoedelijk dienst gedaan tot 1539, want in dat jaar vangt het grafboek aan, dat Ensing in 1947 publiceerde. Helaas zijn uit de bouwtijd van het koor zowel het grafboek als de kerkmeestersrekeningen verloren gegaan.
- 18 L.A. Kesper, *Inventaris van de archieven van de Sint-Janskerk (1314-1573)* (Gouda 1901).
- 19 Prosopografie betekent letterlijk persoonsbeschrijving. Prosopografie is de historische strategie die zich baseert op collectieve biografieën. Het verschil met de traditionele biografie is dat deze zich primair voor het individu interesseert en de prosopografie voor gemeenschappelijke kenmerken van een groep van personen die op een bepaalde manier wordt afgebakend door bijvoorbeeld een periode of een gebied. Goudriaan K., "Gouda in de late Middeleeuwen. Verslag van lopend onderzoek" in : *Tidings van die Goude* jaargang 10, aflevering 4, oktober 1992.
Dr. K. Goudriaan heeft het vijftiende-eeuwse grafboek in het kader van zijn prosopografisch onderzoek naar de middeleeuwse Goudse elite bestudeerd. Uitgaande van de veronderstelling dat grafeigenaren vooral waren te vinden bij gezinshoofden in de kracht van hun leven en dat die categorie bovendien de magistraatsleden leverden, is gezocht naar een periode waarin sprake was van de maximale overeenstemming in namen tussen het grafboek en de magistraatslijsten. Na nauwe samenwerking hebben wij de tijdstippen van de aanleg van het grafboek en de uitbreiding van de kerk daardoor nader kunnen bepalen.
- 20 De Lange van Wijngaarden (1879, derde deel) 162.
Ensing, L.J., "De Goudsche St. Janskerk voor de Hervorming" in de *Vierde verzameling Bijdragen van de Oudheidkundige Kring Die Goude* (1947) 99.
- 21 Sterenborg (1980) 10.
- 22 OAG, inv.nr. 1140 f. 2. De post in de stadsrekening van 1475 ondersteunt dit vermoeden. Daarin wordt vermeld dat "ende van die binnenexsijns heeft die kerric den sesten penninck". Dat betekent dat de kerk 16 2/3 % ontving van de opbrengst van de binnenaccijns (accijns op binnen de stad omgezet bier), wat een enorm bedrag was. Dit bedrag zou bedoeld kunnen zijn om de grootscheepse uitbreiding en verrijking van de kerk te financieren. Het besluit hiervoor moet dan voor 1475 zijn genomen.
- 23 In mijn artikel "De dagelijkse gang van zaken in de Sint-Janskerk te Gouda gedurende de periode 1487-1552" in *In de stad van die Goude Tweeëntwintigste Verzameling Bijdragen van de Oudheidkundige Kring die Goude* (Gouda 1992) geef ik op pagina 22 aan dat na de brand van 1552 de kerk vrijwel geheel nieuw werd opgetrokken onder leiding van Cornelis Frederiks van der Goude. "Bij die gelegenheid verviel in het schip elke tweede zuil, waardoor de breedte van de traveeën verduubelde". Inmiddels is gebleken dat dit het geval was voor de scheibogen tussen de oude en de nieuwe zijbeuken.
Of men de zuilen tussen het schip en de oude zijbeuken pas na de brand van 1552 of al eerder heeft laten vervallen is onzeker. Wellicht is dit juist aanleiding geweest voor de aanleg van een nieuw grafboek in 1539.
Uit 1541 is een request van de markiczin van Bergen op Zoom aan de landvoogdes bewaard gebleven. Daarin verzoekt zij om uitstel van de loterij ten bate van het herstel van de Sint-Janskerk te Gouda tot na de loterij ten bate van de kerk van Bergen op Zoom (SAHM, OAG inv.nr. 2813). Ook een dergelijke loterij zou kunnen wijzen op bouwplannen voor de kerk.
- 24 f. 85vso "Item kerstent liewenz. die heit betaelt een graf in de niwe kerck an die noert sijde tussen die pillaren in dat fondement waer dat sacrament". Kerstent lievenz. bezit samen met zijn vrouw inderdaad drie graven tussen de oude en de nieuwe noordbeuk, dus op de plaats waar de oude noordmuur heeft gestaan. Deze graven liggen in de nieuwe noordbeuk rij 12 graf 9; rij 13, graf 10 en rij 15, graf 10 en ze bevinden zich tegenover het sacramentshuis dat tussen het hoogkoor en de oude noordbeuk stond.
f. 86 "Item Jacob Pieter Meuss. wedu mit hoer (kinder) weeskin-

- deren hebben 1 graf after sinte joost outaer int fundament tis betaelt". Het Sint-Joostaltaar bevond zich op de grens van de oude en nieuwe zuidbeuk, dus waar de oude zuidmuur heeft gestaan.
- f 87 "Jan moel jans heeft twe graven in die zuu(,) vander kercke dat een in dat fondement (...) ander daer besijden an malkander leghende". Deze Jan Moel bezat inderdaad het negende en tiende graf in rij 6 van de nieuwe zuidbeuk, dus op de plaats waar de oude zuidmuur heeft gestaan.
- Naast deze duidelijke citaten komen er ook vagere aanwijzingen over funderingen van de oude muren voor.
- 25 f 86 "Item Sinte Jacopsgildebroeders hebben een half gr(af) an die groeten pylaeren tenden meester joesten voeten (...) sijn graf meester joest jacobsz. heeft twe gra (...) in die nywe kerc in ste jacobz koer ende een graf in dat fondement bij (...) an malkander ende betaelt".
- Het graf van meester Joest waarvan hier melding wordt gemaakt, was graf 8 t/m 10 in de achttiende rij van de nieuwe zuidbeuk. Het halve graf van de Sint-Jacobsgildebroeders betrof graf 10 van rij 19.
- f 86 vso "kerstant claeis wemberts twee graef int jacop coeir suud oostwert van de groete py(laer)". Het betreft hier vermoedelijk Kersten Claesz. de backer die in de nieuwe zuidbeuk graf 7 en 8 van rij 20 bezat.
- Beide bovengenoemde citaten hebben betrekking op dezelfde pilaar, namelijk de meest oostelijke pilaar op de scheiding oude en nieuwe zuidbeuk.
- f 86vso "Die scoemakers ghildebroers hebben een graf an die pylaeren ande zuutsijde vant nu coer weesen sel". Dit graf wordt niet nader aangeduid, maar ligt ongetwijfeld bij het schoenmakersaltaar dat tegen de nieuwe zuid-oostelijke kruisingspijler stond.
- f 86 vso "Item dirc reins ende sijn kinder een graf in die nuwe kerc an die cruus perlaer in onser vrouwen koer".
- In het nette gedeelte heb ik een dirc remmesoen gevonden die graf 8 van rij 24 in de noordelijke uitbreiding bezat. Deze post is zeer raadselachtig omdat voor zover bekend alleen de nieuwe noordbeuk als vrouwenkoer werd aangeduid. Wellicht werd de meest oostelijke pilaar op de scheiding van de oude en de nieuwe noordbeuk eveneens als kruispilaar aangeduid. Beide eerste citaten versterken dit vermoeden omdat dit de corresponderende zuidpijler is en daar sprake is van een grote pilaar.
- 26 Beide grafboeken zijn in één keer geschreven naar de situatie zoals die bij de ingebruikneming van het grafboek was. Latere veranderingen werden in het boek bijgehouden. In het zestiende-eeuwse grafboek werden de oude zuid- en noordbeuk oorspronkelijk ook nog tot aan en vanaf de blauwe dorpel beschreven. Pas later nummerde men de oude beuken gewoon door.
- 27 NKA, inv.nr. 42, f. 42.
- 28 Een Rijnlandse duym meet 2,616 cm. Een graf mat dus 75 maal 2,616 cm = 196,2 cm bij 30 maal 2,616 cm = 78 cm. Men gebruikte stenen van circa 39 cm in het vierkant.
- Aangezien het aantal lagen en grafbreedten in de oude en nieuwe kerk niet van elkaar afwijkt, moeten de maten van de oude en nieuwe graven praktisch gelijk zijn.
- De oude graven maten drie bij acht stenen. Deze stenen waren dus kleiner: 196,2 cm : 8 = 24,5 cm en 78,5 cm : 3 = 26 cm. Waarschijnlijk zijn de stenen vierkant geweest, wellicht circa 25 cm in het vierkant.
- De afmetingen van de nieuwe graven zijn in het zestiende-eeuwse grafboek gegeven en deze hebben we nu tevens als uitgangspunt bij het bepalen van de maten van de graven in de oude kerk gebruikt. Een en ander kunnen we toetsen aan de hand van de afmetingen van de huidige kerk aangezien deze later nooit meer is vergroot.
- De nieuwe kerk die er in 1510 stond, bezat vanaf de westmuur van de oude zijbeuken tot de oostmuur van de kooromgang in totaal 54 lagen. De breedte van de kerk bedroeg 52 grafbreedten. Om de lengte van de kerk bij benadering te kunnen uitrekenen moesten we 53 met 196,2 cm vermenigvuldigen. We komen dan uit op circa 106 meter. De breedte bedraagt 52 maal 78 cm wat neerkomt op ruim 40 m. De afmetingen van de huidige kerk bedragen 113-114 bij 45,5 m.
- Zoals we zien stroken de berekende maten aardig met de huidige afmetingen. Een en ander zou uiteraard wel moeten worden gecorrigeerd want op sommige plaatsen werden de graven iets aangepast aan de beschikbare ruimte en de noordzijde is bovendien iets langer dan de zuidzijde.
- 29 Middenschip:
- rij 25, graf 11 en 12: (latere aanvulling:) "Dees graven sijn nyet dan muyr"
 - rij 26, graf 10: (latere aanvulling:) "Anna Willems, weduwe van Hillebrant Jacobs voir het 12de graff in de laech hyer voir, overmits dat telfde ende twalffde nyet dan muyr en is; ende bij Mr. Cornelis Fredrickszn geraden dat men die muyr aen tmdel-pandt nyet meer creincken en soude dan is tot nu toe gecreynct en is".
 - rij 28, graf 1-2: (oorspronkelijke hand:) "Wouter Hermans kinderen" (latere aanvulling:) "verbouct den 22 augustus" (latere aanvulling:) "Hier moet op ghelet zijn, want ten mach gheen graff wesen".
- Oude noordbeuk:
- rij 23, graf 10: "gheijghent bij Maaerten Aelbrechtsz. schijpper opten 26 augustus anno 1590 als opte ander sijde staect (present ...) en nu hyer gestelt op 16 december 1596 (present ...) ende opte ander zijde dooer gedaen doert verschyeten van de mu-eer"
 - rij 24, graf 10: "Maerten Aelbrechtszn scipper heeft dit graff gheijgent desen 26 augustus 1590 (...) 16 decembris 1596 dit gracht opte ander sijde gestelt ende hyer dooer gedaen omme dat de muyer in de wech leyt".
- Nieuwe noordbeuk:
- rij 15, graf 2-3-4 zijn hernummerd. Op het nieuwe graf 2: "Nu op Phylip Janszoon, door dien het grafft hyer boven opte fundament van de muer compt den 24 decembris 1597".
- 30 Deze aantekening dateert van na de aanleg van het grafboek en levert onduidelijkheid op. Tussen deze zuil en het transept waarop wordt bedoeld bevindt zich namelijk nog een travee.
- 31 Aan beide zijden is in het grafboek later nog een zeventiende rij mogelijke graven toegevoegd.
- 32 NKA, inv.nr. 42, f. 95vso.
- 33 Hirsch, R.J., *Doodenritueel in de Nederlanden voor 1700* (disser-tatie Amsterdam 1921).
- Bik, J.G.W.F., *Vijf eeuwen medisch leven in de stede van der Goude* Achtste Verzameling Bijdragen van de Oudheidkundige Kring die Goude (Gouda 1955) 129-132.
- Cellebroeders hielden zich veelal bezig met lijkbezorging. In dit zogenaamde cellebroershuis in de Sint-Janskerk werden vermoedelijk de daarvoor benodigde zaken zoals baar en pellen opgesla-gen.
- 34 Een van de twee altaren in hand A. Het andere altaar betreft het Jacob Pauwensoenaltaar in de noordbeuk.
- 35 Een van de twee altaren in hand A. Het andere altaar betreft het Bakkersaltaar in de zuidbeuk.
- 36 De ijzeren kapel werd in 1417 door Jan de Bastaard van Blois gesticht. Ze was volgens de Lange van Wijngaarden (1879 derde deel) 234, gewijd aan de Heilige Maagd en aan Sint Joris.
- 37 Naar de altaren in zowel het vijftiende- als zestiende-eeuwse grafboek zou diepgaand historisch onderzoek moeten worden verricht aangezien er in de loop van de tijd bijvoorbeeld nogal wat altaren werden samengevoegd. Een dergelijk onderzoek valt

- echter buiten het bestek van mijn onderzoek naar de bouwgeschiedenis van de Sint-Janskerk te Gouda.
- 38 Walvis, I., *Beschrijving der stad Gouda I en II* (Gouda en Leiden 1714; herdruk Nieuwendijk 1972) 31. Het molenaarsaltaar was volgens Walvis gewijd aan Sint-Victor.
- 39 Volgens Walvis (1714) 26, was de broederschap van Sint-Petrus en Paulus in 1447 opgericht.
- 40 f. 83 "Item coman dirc ouwerkerck betaelt en graf onder die cleynt(e) orghelen in onsser vrouwen koer".
f. 83 "Item Loyck die steenhouwer heeft en graf betaelt (...) jacobskoer voer dat latrieghen daermen dient die p(...)"
- 41 f. 83 "Item dirc mit die (v) fusten een graf in die noert sij(de) tussen sinte pieters ende sint gillis outaer ende beta(elt)". Het graf van Dirc Jacobssoen mit de (westen) vuysten was graf 8 in rij 9 van de nieuwe noordbeuk.
- 42 Walvis (1714) 30-31.
- 43 Dit blijkt uit de volgende posten:
Oude zuidbeuk:
– rij 24, graf 8: (oorspronkelijke hand:) "die ijsere capelle" (latere aanvulling:) "Dit graf heeft geeijgent bij willem jacobs timmers den 9en juli 1600".
– rij 24, graf 9: (oorspronkelijke hand:) "die ijsere capelle" (latere aanvulling:) geeijgent bij gerijt joesten baecker den 27 februario anno 1660".
– rij 25, graf 9: (oorspronkelijke hand:) "die ijsere capelle (latere aanvulling:) dit ghaeff heeft meester Dirck Wyllemszn ghecoft voor hem ende syn huysvrouwe op den 10en martij 1566"
– rij 26, graf 8: (oorspronkelijke hand:) "die ijsere capelle".
– rij 26, graf 9: (oorspronkelijke hand:) "die ijsere capelle" (latere aanvulling:) gheijgent bij Cornelis Kerszn cuijper den 22e meye 1600".
- Middenschip:
– rij 19, graf 1: "Dit hoirt die kerck ende es ghemuteert teghens een ander in die ijsere cappelle.
– rij 22, graf 1: (oorspronkelijke hand:) "Hier staet op die ijsere capelle (latere aanvulling:) Dit graf compt Simon Geritsz van Schoonhoven met zijn huysvrou.
– rij 23, graf 1: (oorspronkelijke hand:) "hier staet die ijsere capelle" (latere aanvulling:) "Dit ghaeff heeft meester Dierck Wyllemszn ghecoft voor hem ende sijn huysvrouwe op den 10en martij anno 1566.
– rij 24, graf 1: (oorspronkelijke hand) "hierop staet die ijsere capelle". (latere aanvulling:) gheijgent bij arien pieterszn den 25en october 1598".
- Nieuwe noordbeuk:
– rij 6, graf 1: "Willem Pietersz is dit graf gegeven voir een ander graf, dair nu staet dijsere capelle" Hier wordt dus de nieuwe plaats van de ijzeren kapel aangeduid.
- 44 f. 53vso "hier na volgen die graven leggende in die oude noortkerck ende van die muer in sint Joriscoer totten den blauwen dorpel besijden an choer an den ommegang van die noortzijde is des oude noorkerck lang ses ende dertich lagen ende (...) elf graven of meer of minder breet (...)".
- 45 NKA 42: oude zuidzijde, zesde rij, graf 2: "dit graf hoort nu die kerck toe en Jacob Hermansz stoeldrayer heeft hier voor een graf in die huyff achter Choor besijden Sint Joseph outael. Present Pieter Gerritsz de gruyter en Jacob Clementsz".